

БОГОСЛОВСЬКА ОСВІТА В СИСТЕМІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Шимко О. В.

ВСТУП

Протягом 2006–2014 років в Україні велася активна робота державних діячів та громадських активістів щодо повернення богослов'я у коло наукових спеціальностей за якими відбувається захист наукових праць та спеціальності, за якою здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. Дискусія завершилася прийняттям Нового закону України «Про вищу освіту» та Постанови КМУ від 29 квітня 2015 р. за N 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти». Цими документами вища духовна освіта й спеціальність Богослов'я були повернені у науковий та освітній простір. За 10 років свого відродження богословська освіта і наука в системі вищої освіти і науки України показали, що вони мають значні потенційні можливості для розвитку, можуть та відіграють значну роль у формуванні громадянського суспільства, «на основі власної ініціативи можуть мати великий вплив на формування майбутніх громадських лідерів і відданих громадян»¹.

За десять років присутності спеціальності у науковому та освітньому середовищі України сфера впливу богослов'я значно збільшилася. Дослідники говорять про «богослов'я нації»², «контекстуальне богослов'я»³, про «інтегративну християнську теологію в науці державного управління»⁴, «медичне богослов'я»⁵, «політичне богослов'я», яке

¹ Мельник М. Церковний вплив на розвиток громадянського суспільства. *Грані. Сер. Історія*. 2016. № 4 (132), С. 124 – 128. (<https://doi.org/10.15421/1716089>)

² Церква на шляху до формування богослов'я нації та громадянства. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Івано-Франківськ*. 2022. Тези доповідей. Київ : Міленіум, 2023. 102 с.

³ Гейченко О. Теологія нації як проблема контекстуальної теології. Церква на шляху до формування богослов'я нації та громадянства: 2022 рік: *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, 16–17 вересня 2022 р. Івано-Франківськ, 2023. С. 11–17.

⁴ Богданенко А. І. Інтегративна християнська теологія в науці державного управління: український контекст. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 6 (24). С. 180–192. (DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6\(24\)-180-192](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-180-192))

⁵ П'яста Р. М. Душпастирство охорони здоров'я: *Силабус навчальної дисципліни за ОПП «Богослов'я» спеціальності 041 «Богослов'я» галузі знань 04 «Богослов'я»*

«активно розвивається в Україні, частково як самостійний богословський дискурс, частково як продовження соціальної доктрини»⁶, «публічне богослов'я»⁷, «в'язничне капеланство» тощо. І цей перелік далеко не вичерпаний.

Мета розділу – дослідити роль та місце українського богослов'я у вітчизняній науці та освіті, перспектив розвитку богослов'я як наукової спеціальності та галузі знань, за якою навчають здобувачів вищої освіти, а також особливостей розвитку академічного (над-конфесійного / світського) богослов'я в університеті в контексті очікувань щодо потенційних позитивних змін в духовній освіті та українському богослов'ї.

1. Дискусія про богослов'я

З часів руйнування радянської освіти в системі українських університетів відбуваються складні трансформаційні процеси. Одним з таких процесів є: 1) відродження спеціальності Богослов'я як академічного знання, 2) включення богослов'я у номенклатуру наукових спеціальностей, за якими відбувається захист дисертацій, та 3) галузей знань, за якими відбувається підготовка здобувачів вищої освіти. Цей процес не був сприйнятий однозначно. В українському політичному, науковому та освітньому середовищах виникла дискусія щодо доречності цих процесів. Думки розділилися: представники світської наукової спільноти висловлювалися категорично проти; представники духовенства та духовних вищих навчальних закладів – переважно за. Кожна із сторін висувала свої аргументи: богословське знання, в контексті світської науки, позбавлене будь-якої достовірності; наука, за твердженнями богословів, займається речами, які не мають для людини вирішального значення.

Яскраво ця теза знайшла своє відображення у твердженні М. Кругляк – кандидата філософських наук, доцента кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана. Вона зазначала, що надання «можливості духовним закладам присуджувати наукові ступені та вчені звання, які будуть еквівалентними до визнаних державою, важко тлумачити інакше, аніж сприяння на державному рівні розмиванню стандартів науковості, а також легалізації

[за другим (магістерським) рівнем вищої освіти] / Івано-Франківськ : Івано-Франківська академія Івана Золотоустого., 2019.

⁶ Чорноморець Ю. Перспективи розвитку духовної освіти в Україні. *Philosophy of Education*. 2020. № 26 (2). С. 8 – 24

⁷ Спадщина професора Київської духовної академії Василя Екземплярського як пролог до історії вітчизняної «публічної теології». *Theological Reflections: Euro-Asian Journal of Theology*. 2019. № 23. С. 23–36.

та проникнення в науку спеціальності, яка є явно сумнівною з точки зору наукового підходу»⁸. Вона вважає, що «доречно пов'язувати наукове вивчення релігії лише з релігієзнавством, і визнавати наукові ступені та вчені звання в царині дослідження релігії тільки з цієї спеціальності»⁹.

Розглядаючи богослов'я як конфесійне релігієзнавство противники визнання наполягають на тому, що «конфесійне релігієзнавство ... здається дуже дивним і дуже небезпечним; до нього потрібно підходити з обережністю, це як «радянська наука» і «не радянська наука». Як немає радянської фізики як наукового напрямку, так і не може бути конфесійного релігієзнавства»¹⁰. Про це говорить, зокрема, В. Єленський. Заперечуючи богослов'я як освітню та наукову спеціальність, він стверджує: «...коли дослідження релігії стає науковим, воно перестає бути конфесійним, а самі дослідники абстрагуються від своїх релігійних переконань»¹¹.

Таким чином, введення богослов'я як спеціальності, з якої можуть присуджуватись наукові ступені та вчені звання, в контексті традиційної науки розцінюється не як виправлення історичної несправедливості, а як «заміна однієї псевдонаукової спеціальності (мається на увазі науковий атеїзм – уточнення О.Ш.) іншою»¹².

Противники богослов'я характеризують останнє як «апологетичне і догматичне мислення в сфері наукового дослідження і навчання»¹³, протиставляючи науку та теологію¹⁴. За їх переконанням «метою науки є опис явищ, котрі спостерігаються у світі. Богослов'ю немає що описувати, оскільки відсутні явища, які б цього потребували. Богослов'я більше нагадує наполегливе прагнення до Perpetuum Mobile, ніж класичну науку»¹⁵.

⁸ 10. Кругляк М. Введення богослов'я як галузі знань: виклики і загрози. *Університетська кафедра*. 2016. № 5. С. 91–92.

⁹ Там само, с. 99.

¹⁰ Обличчя релігієзнавства в сучасному світі. Круглий стіл «Філософської думки» і «Релігієзнавчих нарисів». *Філософська думка*. 2013. № 3. С. 34.

¹¹ Єленський В. Обличчя релігієзнавства в сучасному світі. *Філософська думка*. 2013. № 3. С. 5–38.

¹² Кругляк М. Введення богослов'я як галузі знань: виклики і загрози. *Університетська кафедра*. 2016. № 5. С. 97

¹³ Альберт Х. Трактат про критичний розум (Переклад з німецької): Едиториал УРСС, 2003. 52 с. С. 152.

¹⁴ Ми усвідомлюємо, що між поняттями «богослов'я» й «теологія» існують певні відмінності, однак в контексті нашого розділу ми використовуємо ці поняття як тотожні. У наведених цитатах ми вживаємо той термін, котрий було використано автором. У власному тексті ми завжди вживаємо термін «богослов'я».

¹⁵ Чому теологія – не наука. *Релігійно-інформаційна служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.google.com/search?q=editorial/616363-pochemu-teologiya-ne-nauka/> (дата звернення 12.12.2024)

Узагальнити думки противників богослов'я як наукової та освітньої спеціальності можна таким чином: богослов'я, як сфера інтелектуальних пошуків, має право існувати в ролі конфесійного явища в межах релігійних навчальних закладів, а не як наукова дисципліна, що надає можливість державного визнання вищої освіти, наукових ступенів та вчених звань.

Люди духовні сприйняли повернення богослов'я в університети з ентузіазмом. Так наприклад протоієрей Б. Огульчанський зазначав, що «*теології надавався виключний статус фундаментальної науки, яка є воротами духовного знання. До пізнання вищих істин релігії покликана максимальна більшість людей, тобто теологічне знання ... призначене для всього народу і може бути пізнане людським розумом*»¹⁶. О. Філоненко у своїй лекції «Богослов'я в університеті: повернення?» наголошує на тому, що «від присутності богослов'я в університеті, навіть найменшим чином – буквально на рівні гірчичного зерна – залежать моделі університетського знання»¹⁷. Далі він продовжує: «гуманітарне знання без богослов'я – якесь цілком недолуге, і тому богослов'я є істотною частиною гуманітарних знань»¹⁸.

Повернення богослов'я у систему наукових спеціальностей та у вищу освіту підтримали представники вищих духовних навчальних закладів. Богослов'я повертається у «суспільство XXI століття, перед яким постають виклики глобалізації та ринкового прагматизму, секуляризації і втрати ціннісних орієнтирів. В кінцевому підсумку, найвагомішим аргументом на користь присутності богослов'я в університеті буде солідна наукова праця самих богословів. Вони мають показати, як питома богословська проблематика спроможна творчо доповнити актуальні сюжети гуманітарних, суспільних і природничих наук, збагатити їх несподіваними ракурсами та відкриттями стосовно ситуації людини у світі, в якому людське серце і сьогодні здатне розпізнавати невидиму, сокровенну і водночас реальну присутність Творця», – наголошував ректор Українського католицького університету Т. Добко¹⁹.

¹⁶ Огульчанський Б. До постановки проблеми: що таке богослов'я в нашому університеті? *Релігійно-інформаційна служба України* : веб-сайт. URL: <https://risu.ua/protoiyerey-bogdan-ogulchanskiy> (дата звернення 12.12.2024)

¹⁷ Філоненко О. Богослов'я в університеті: повернення? *Релігія в Україні* : веб-сайт. URL: <https://www.religion.in.ua/zmi/foreign> (дата звернення 12.12.2024). Філоненко О. Богослов'я в університеті: повернення? URL: https://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/7046-bogoslovie-v-universitete-vozhrashhenie-lekciya-aleksandra-filonenko.html

¹⁸ Там само.

¹⁹ Добко Т. Університет і богословська освіта в Україні: автономія знання та інтелектуальна потреба теології. *Філософ. думка: спеціальний випуск «Sententiae»*, 2013. № III. С. 200–212.

Як зазначають Р. Делятинський та В. Гоголь, «розвиток богословської освіти і науки може стати одним із вагомих чинників формування та розвитку громадянського суспільства в Україні не тільки на сучасному етапі, але й в дальшій перспективі»²⁰.

Незалежно від того, яких поглядів дотримується суспільство на релігію та релігійне знання у порівнянні з іншими галузями наукових знань, «ми не можемо перекреслити того факту, що завжди й всюди релігійне знання входило найважливішою складовою у людське знання найвищої цінності...»²¹ – писав професор Київського університету П. Я. Світлов. Відмову від богословських знань професор називав «викривленням та наругою над дійсністю», а пізнання світу лише за допомогою методів природничих наук вважав «надзвичайно вузьким та однобічним»²². Таким чином, незважаючи на протиставлення науки та богослов'я – котре зберігається у науковому дискурсі як спадщина радянської доби – зауважимо, що богослов'я все ж залишається невіддільним від загальнолюдської культури, зокрема від тієї її частини, яку можна назвати світською або секулярною культурою.

«Містками» між богослов'ям та світською наукою є мистецтво та мораль, психологія та право, на розвиток яких традиційні світові релігії мали та мають рушійний вплив. За свідченнями Ю. Чорноморця, «визнаних і захищених кандидатів богослов'я на сьогодні в Україні існує вже близько ста, і процеси захистів все ще продовжуються, бо семінарії, особливо – протестантські, направляють численних претендентів до аспірантури. Богословська спільнота з представників всіх конфесій, що дійсно займається наукою, здатна до проведення спільних конференцій, реалізації спільних проектів, добре інтегрована у західний науковий дискурс»²³. Говорячи про світське наукове середовище, Ю. Чорноморець вказує, що найкращі зв'язки у богословів «склалися із істориками та релігієзнавцями, діалог з представниками інших наук має лише деякі успішні проекти (реалізовані дослідження з історії філософії, аналітичної традиції, численні переклади тощо)»²⁴. Від себе додаємо, що в Ужгородській українській богословській

²⁰ Делятинський Р., Гоголь В. Богословська освіта і наука як засоби формування громадянського суспільства в Україні. Грані. 2023. № 3, т. 26. С. 6 (DOI: <https://doi.org/10.15421/172342>).

²¹ Світлов, П. Я. Место богословия в семье университетских наук. *Христианское чтение*. 1897. № 11. С. 322.

²² Там само, С. 326.

²³ Чорноморець Ю. Перспективи розвитку духовної освіти в Україні. *Philosophy of Education*. 2020. № 26 (2) . С. 11.

²⁴ Чорноморець Ю. Перспективи розвитку духовної освіти в Україні. *Philosophy of Education*. 2020. № 26 (2) . С. 11.

академії було захищено дисертації з медичного богослов'я (Василій (Садварій) «Медицина в аспекті православного богослов'я», 2014 р.), економічного богослов'я (Н. Чихладзе «Економічні паралелі православності» 2017 р. та Р. Гусейнов «Економічні категорії в богословській парадигмі», 2022 р.), державного та канонічного права (Драшковці А. «Рецепція канонічного (візантійського) права в українських землях» 2008 р.), спортивного капеланства (П. Золт «Питання ментального та духовного здоров'я спортсменів в контексті інтеграції релігії та спорту (роль спортивного капелана в системі підготовки спортсменів)» 2018 р.). Все це свідчить про посилення інтеграційних процесів між богослов'ям та іншими науковими спеціальностями.

Таким чином, повернення богослов'я у науковий та освітній простір України ставить на порядок денний три групи питань²⁵: по-перше, питання про академічне / світське та/або позаконфесійне богослов'я; по-друге, питання про богослов'я як науку та критерії раціональності; по-третє, про відношення між авторитетом Церкви, її присутністю в університеті та свободою інтелектуального пошуку, зокрема в богослов'ї.

Богослов'я є гуманітарним знанням. І нормальний стан гуманітарного знання не може бути на належному рівні без урахування сукупності богословських академічних праць. Богослов'я функціональне, оскільки без нього не може існувати нормальної, професійної історії, філології, моралі, психології педагогіки, навіть лінгвістики та всього корпусу філософського знання.

2. Богослов'я в університеті

Традиційна богословська освіта представлена вищими духовними навчальними закладами. У духовних вищих навчальних закладах сформувалося професійне навчання, змістом якого є доктринальна підготовка служителів церкви та оволодіння системою компетенцій необхідних для цього. Традиційно вбачалося, що богословська освіта потрібна виключно для підготовки майбутніх фахівців для внутрішнього застосування у Церкві і тому краще це робити в закладах підпорядкованих безпосередньо Церкві. Така освіта обов'язково має конфесійну спрямованість, оскільки орієнтована, на підготовку служителів: з одного боку, для виконання богослужбових практик – священнослужителів, місіонерів, регентів; з іншого – служителів для роботи в релігійних структурах.

²⁵ Добко Т. Університет і богословська освіта в Україні: автономія знання та інтелектуальна потреба теології. *Філософ. думка: спеціальний випуск «Sententiae»*, 2013. № III. С. 200–212.

Богословська освіта в духовних навчальних закладах суттєво відрізняється цілями та завданнями, формами та методами. Вона пов'язана із формальною приналежністю до певної конфесії, залученням в богослужбове життя певної конфесії, її метою є посилення інтеграції в богослужбове життя. Богослов'я, що там розвивається, попри високий рівень модернізації залишається класичним, покликаним підготувати майбутнього священнослужителя, місіонера, душпастира. В контексті духовного навчального закладу актуалізується саме практична сторона богослов'я як спеціальності, котра зорієнтована на вдосконалення навичок служіння: проповідування, місіонерства, капеланського служіння, викладання тощо. Однак навіть в рамках такого класичного богослов'я простежуються сучасні новітні тенденції та його міждисциплінарний характер – виникла потреба у спортивних та медичних капеланах (богословах, що знають спорт, психологію та володіють основами медичних знань), фахівцях міжконфесійної комунікації (богословах, що володіють принаймні однією іноземною мовою та основами PR), адміністраторах християнських громадських організацій і благодійних фондів (богословах, що знають управління та адміністрування, основи права та фінансового обліку) тощо.

На європейських теренах традиційно склалося так, що основу будь-якого університету утворювали три факультети: богословський, медичний й філософський, згодом додався юридичний факультет. До тепер архітектоніка західних університетів «ґрунтується на традиційному богословському фундаменті» – зазначає Філоненко²⁶. Не можливо уявити Оксфорд, Кембридж, Гарвард, Сорбонну так, щоб в їх складі не було богословських факультетів. Європейська модель функціонування академічного знання показала, що «без богослов'я університет не може бути університетом»²⁷, а історія свідчить про те, що значна кількість видатних вчених, філософів, державних діячів епох Відродження, Просвітництва, Нового часу та сучасності мали та мають богословську освіту. Для прикладу, богословами були: Ісаак Ньютон (1643–1727) – засновник сучасної математики та фізики, Блез Паскаль (1623–1662) – відомий математик, Людвіг Вітгенштейн (1889–1951) – австрійський філософ, відомим своїми працями у сфері логіки, мовознавства та філософії, Жорж Леметр (1894–1966) – автор теорії великого вибуху, Грегор Мендель (1822–1884) – засновник генетики, Джузеппе Меркаллі (1850–1914) – відомий вулканолог, Вільям Оккам (бл. 1288–1348) –

²⁶ Філоненко О. Богослов'я в університеті: повернення? *Релігія в Україні* : веб-сайт. URL: <https://www.religion.in.ua/zmi/foreign> (дата звернення 12.12.2024).

²⁷ Светлов, П. Я. Место богословия в семье университетских наук. *Христианское чтение*. 1897. № 11. С. 322

автор визначних праць з логіки та фізики, Джованні Батіста Річчолі (1598–1671) – астроном-єзуїт, автор астрономічної енциклопедії «Новий Альмагест», Ніколас Стено (1638-1686) досяг великих успіхів в анатомії та геології, Стенлі Які (1914-2009) – угорський священник-бенедиктинець, професор фізики в Університеті Сітон Хол, Нью-Джерсі, Джордж В. Койн (19 січня 1933 р.) – директор міжнародної обсерваторія Маунт Грехем тощо.

В цьому контексті є бажання заперечити спостереження С. Курбатова, котрий в своїй монографії «Феномен університету в часових та просторових викликах» пише: «Наприклад, у 1470 р. в Болонському університеті викладали близько сорока професорів права, чотирнадцять професорів медицини, а також двадцять один викладач вільних мистецтв (логіки, філософії, математики). При цьому не було жодного професора теології. У 1520 р. ми маємо вже сорок п'ять професорів права, двадцять вісім професорів медицини, двадцять п'ять викладачів вільних мистецтв і знов-таки жодного професора теології. У цілому, близько сімдесяти п'яти відсотків італійських професорів викладали право та медицину, близько двадцяти – вільні мистецтва і лише п'ять теологію»²⁸. Між тим бачимо, що переважна частина науковців-богословів могла бути й була професорами інших кафедр: з природничих наук – фізики, хімії, біології, мистецтв – з філософії, логіки, гуманітарних – математики, мовознавства.

В Сполучених Штатах лише православна теологія представлена тридцятьма університетськими кафедрами, наявні центри з розвитку політичного богослов'я, суспільного богослов'я, а самі кафедри нерідко створюються суто під певну особу – визначеного богослова, наукова діяльність котрого зосереджена на дискусіях зі тією чи іншою світською наукою.

Богослов'я присутнє в університетах з моменту їх заснування, а змістовне наповнення самого поняття 'богослов'я' історично балансує між двома полюсами:

1) Сферою екзистенційного досвіду – це можуть бути й власні переживання Бога та/або досвід Бога для певної спільноти;

2) Інша сфера презентована філософською теологією, що постає частиною філософського дискурсу, зокрема, йдеться про філософські докази існування Бога, філософський аналіз божественних атрибутів тощо. Наприклад, Фома Аквінський характеризував богослов'я як

²⁸ Курбатов С. Феномен університету в часових та просторових викликах : монографія. Суми : Університетська книга. 2014. С. 21.

найвищу науку, яка заснована на Одкровенні й яка використовує для доведення істини закони людського раціонального знання²⁹.

Традиційно європейські університети виконували три основні завдання: здійснювали виховання наступного покоління еліт; забезпечували професійну підготовку для обіймання державних і духовних посад; були творцями і охоронцями спільної культурної спадщини. Тобто сам принцип університетів, як «universitas scientiarum», не може ігнорувати настільки значний прошарок гуманітарного знання як богослов'я, а «отримання універсального знання» неможливе без богослов'я, про що переконливо довів Джон Генрі Ньюмен в своїй книзі «Ідея університету».³⁰ Він стверджує, що викладання в університеті без теології виявляється зовсім нефілософським, оскільки само призначення університету полягає у викладанні всіх наук, «на цьому ґрунті неможливо виключити теологію не зрадивши цього призначення»³¹. У своїй класичній праці, три з дев'яти бесід Пол Ньюмен присвятив співвідношенню знання та теології:

- Бесіда II. Теологія є галуззю знань,
- Бесіда III. Відношення теології до інших галузей знань,
- Бесіда IV. Відношення інших галузей знань до теології.

В інших бесідах Пол Ньюмен весь час апелює до богослов'я/теології, доводячи свою думку про те, що теологія має право бути серед інших академічних дисциплін в університетах так само, як наприклад астрономія³², оскільки не дає університету перетворитись у звичайний політехнікум. Саме богослов'я формує людську свідомість, ставлення до життя в цілому: ні фізика, ні біологія, ні медицина, ні лінгвістика, ні що не впливає на сприйняття власного життя та свого майбутнього, так як богослов'я.

Таким чином, в «духовний навчальний заклад студент (звісно, ідеалізований) іде від потреби поглибити своє пізнання Бога, свої стосунки з Ним; у протиположності, допитливий студент світського університету вивчатиме богослов'я скоріше з метою поєднати богословські знання із загальними, побудувати універсальний світогляд, в якому богослов'я займає почесне, але не виняткове місце. Якщо студенту духовної академії можна пробачити відсутність або обмеже-

²⁹ Фома Аквінський. Summa Theologiae (Тома Аквінський «Сума теології» – розбір трактату з Андрієм Баумейстером ч. 1-2). Cowo guru : веб-сайт. URL: <https://www.youtube.com/> (дата звернення 12.12.2024)

³⁰ John Henry Cardinal Newman. The Idea of a University. In Nine Discourses Delivered to the Catholics of Dublin In Occasional Lectures and Essays Addressed to the Members of the Catholic University. San Francisco : Rinehart Press, 1960. С. 99.

³¹ Там само, с. 95.

³² Там само, с. 53.

ність універсального світогляду ради його щирого духовного пошуку, то випускник богословського факультету (або катедри) світського навчального закладу зобов'язаний мати гідну різносторонню освіту»³³.

Для богословських факультетів світських університетів характерними функціями є наступні: 1) формування високопрофесійних богословських кадрів і постійне підвищення їхньої кваліфікації, здійснення дослідницької роботи; 2) формування авторських колективів та окремих авторів для підготовки богословських підручників, наукових праць, популярних видань; 3) організації і забезпечення роботи комісій, формування перекладацьких колективів та організація перекладів богословської літератури. На відміну від університетів духовні навчальні заклади готують богословів для практичного служіння.

Актуальною проблемою реалізації богослов'я в університеті є його «світський» характер. В університеті богослов'я може бути тільки позанадконфесійним, оскільки не ставить за мету підготовку священнослужителів. В університетських програмах обов'язково наявні дисципліни, котрі є спільними для кількох конфесій поруч з тими, котрі є специфічними для тієї чи іншої конфесії.

Богослов'я в університеті має світоглядний характер. У постсекулярному світі, за думкою Черенкова М. «перед християнами відкриваються дві перспективи співучасті у долі суспільства через Університет. По-перше, це місія в Університеті – християни в університеті. По-друге, це Університет як місія – християнський університет».³⁴ Концепції сучасного суспільства дають підстави обґрунтовано стверджувати, що особа активно розвивається тільки у тому випадку, коли її включено не тільки в соціальне культурне середовище, але й в релігійний контекст. Цілий ряд моральних, психологічних, економічних, правових, політичних установок суспільства, в цілому, та конкретної особи – зокрема, зумовлюються релігійними пріоритетами: «взаємини між людиною та суспільством, котрі доцільно розглядати в категоріях синтезу релігії та науки».

Синтез науки та релігії – соціології та соціальної доктрини церкви, психології та пастирського богослужіння, біблійної герменевтики та теорії комунікації, пневматології, сотеріології та антропології,

³³ Регельсон Л., Хварцька І. Специфіка богословського та наукового мислення (цитуємо за Митрополит Бориспільський і Броварський Антоній. Повернення теології в науковий та освітній простір: український вимір. Доповідь для учасників Всеукраїнської наукової конференції «Становлення і розвиток вітчизняної богословської освіти і науки». URL: <http://orthodoxy.org.ua/data/povernennya> (дата звернення 12.12.2024)).

³⁴ Черенков М., Гореньков Д., Церков – Університету. Християнська місія у просторі університету: монографія. Київ : Книгоноша, 2013. с. 14.

геополітики та християнської есхатології – свідчить про актуальність богословського дискурсу в парадигмі сучасного наукового знання. Літературу та живопис, архітектуру та поезію, музику та етику неможливо осмислювати та сприймати без конкретних богословських наративів. Про це говорить, наприклад, Костянтин Сігов: «Цікавим є той факт, що коли французькі вчителі, почали водити дітей до Лувру, помітили, що діти не розуміють, про що цей живопис. Суд Соломона, де матері не можуть поділити дитину, та багато інших класичних сюжетів європейської культури для них незрозумілі... Те саме стосується музики Генделя, Баха, і так далі. Стало ясно, що для того, щоб читати, слухати і розуміти європейську культуру, потрібно покликати недобитих богословів <вислів за цитатою>, щоб вони таки допомогли якось із цим розібратися, актуалізувати – ну, не викидати ж, зрештою, Рембрандта і все те, що так дорого вартує. Виявилось, що реактуалізація богослов'я пов'язана з феноменом культури, ... Йдеться не лише про університети, а про всю нашу культуру»³⁵.

Враховуючи вищезазначене, О. Панич пише: «Ми можемо ... очікувати від секулярного, але не атеїстичного університету: не заплюшувати очі на питання істинності чи помилковості теології. ... Присутність теології в університеті, з наданою їй можливістю самотужки озвучити власну позицію в діалозі рівних, є неодмінною передумовою того, щоб питання її істинності чи помилковості залишалося на рівні університету як інституції перманентно і продуктивно відкритим»³⁶.

Сутність університетського, академічного богослов'я, на нашу думку, найбільш коректно визначив проф. О. Філоненко. Підводячи підсумок усім «за» та «проти» він сказав: «Мені здається, що справа богословів сьогодні – це не тільки бути експертами з визначеного типу знань, а ще й створювати той простір, в якому представники різних спеціальностей здатні один з одним вступити в розмову, а це тому, що існує розуміння, що богослов'я здатне і давно, з давніх-давен бути майданчиком, тим простором, в якому різні дисципліни знаходять одна одну для продуктивної розмови»³⁷.

За думкою Філоненка «університети стикаються з нестачею богослов'я не тоді, коли намагаються згадати, в якому році збудували собор, ... про богословів згадують, коли починають усвідомлювати

³⁵ Обговорення лекції Олександра Філоненка «Богослов'я в університеті: повернення?» URL: <https://www.religion.in.ua/zmi/foreign>

³⁶ Панич О. Церква – університету: український контекст. *Філософська думка*, 2014. № 1. С. 92.

³⁷ Там само.

небезпеку того, що зникає єдність симфонії знань всередині спільноти університету»³⁸, що ... цільне академічне знання розсипається в політехнічне... В цих обставинах шанс богослов'я полягає у його здатності бути міждисциплінарним, відкритим на діалог з іншими науками, скажімо, шляхом адаптації у свій *curriculum* курсу вищого природознавства, який би ознайомлював сучасного богослова з найновішими теоріями про походження всесвіту, індетермінованість руху квантових частинок тощо³⁹. Про богослов'я також не доречно забувати коли йдеться про оцінку досліджень у сфері генних та біотехнологій, медичних досліджень, спрямованих на вивчення феномену людської смерті та терпіння, трансплантації органів чи репродуктивного здоров'я.

3. Академічне богослов'я у сучасний період

На сьогодні богослов'я дійшло висновку, що має враховувати «пост метафізичні теорії розвитку людини і суспільства, а не підганяти діяльність спільнот чи окремих особистостей під фрейми кожного конкретного конфесійного богослов'я. Все рідше (і це стосується не лише богослов'я як науки) науковці можуть простежувати «чисті форми» чи елементи конкретних явищ. Ми живемо в добу тотального синкретизму. Все частіше можна спостерігати, як досвід релігійних общин органічно реалізується в соціальних практиках⁴⁰. В сучасних церквах існує тенденція, зосереджена на тому, щоб зробити православ'я, католицизм, протестантизм більш відкритими та діалогічними для українського суспільства. Тому традиція пов'язана з викладанням богослов'я в університетах, зокрема, при підготовці фахівців з християнської етики, сімейних психологів, релігійних журналістів, для багатьох країн має тривалу історію, хоча є новою для вітчизняного освітнього простору.

Сучасне академічне богослов'я – це мультидисциплінарна галузь, сформована під впливом культурно-історичного процесу як різновид гуманітарно-соціального знання стосовно якого не припиняються активні дискусії. Позиція за якою богослов'я, враховуючи дослідження постпозитивістів, пост структуралістів та герменевтиків XX – початку

³⁸ Філоненко О. Богослов'я в університеті: повернення? *Релігія в Україні* : веб-сайт. URL: <https://www.religion.in.ua/zmi/foreign> (дата звернення 12.12.2024).

³⁹ Добко Т. Університет і богословська освіта в Україні: автономія знання та інтелектуальна потреба теології. *Філософ. думка: спеціальний випуск «Sententiae»*, 2013. № III. С. 200–212.

⁴⁰ Чим займається новітня теологія? Актуальна розмова про розвиток богослов'я в Україні та світі. *Релігійно-інформаційна служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.religion.in.ua> (дата звернення 12.12.2024)

XXI століття, – є світоглядним, неформалізованим знанням – по суті формально науковим й складає окремий науковий дискурс – відповідає сучасній науковій раціональності. Особливості богослов'я як соціо-гуманітарного знання детально проаналізовано Христокиним Г. й полягають у наступному: «теологічне знання є ціннісно зумовленим, світоглядним, соціальним, гуманітарним, включеним, контекстним, особистісним, метафоричним, плюралістичним, нелінійним, дискусійним, альтернативним, практичним та теоретичним. Тому теологічне знання можна класифікувати як соціо-гуманітарне, в його релігійній формі, яке за своїм загальним спрямуванням, змістом є частиною релігійної культури»⁴¹. Обговорення місця богослов'я в українській вищій школі не може розглядатися в ізоляції від загальних тенденцій розвитку постмодерного університету.

Університетська богословська освіта характеризується тим, що передбачає у своєму змісті значну кількість небогословських дисциплін, котрі можуть суперечити релігійній / конфесійній системі координат. Врахування цієї реальності потребує нового переосмислення концепції богословської освіти і переорієнтації її цілей та завдань, методів, форм та змісту. У цьому зв'язку Ю. Вестиль зауважив: «Стосовно викладання теології у світських ЗВО ... не можемо ставити собі за мету підготовку служителів культу, будь-яку індоктринацію, проповідь чи розповсюдження будь-якої релігійної віри. Релігійна віра і конфесійне визнання мають залишатися особистими справами викладачів і студентів, без жодного прямого зв'язку з викладанням і навчанням»⁴². Таким чином академічне богослов'я гармонійно укладається в сучасні концепції соціального розвитку та мотивацію дій людини, в межах яких відбуваються основні зрушення в матеріальній культурі людства.

Найдавнішими міждисциплінарними ітераціями богослов'я є спеціальності психологія та право. Стійкий інтерес до інтеграції богослов'я та психології можна простежити в Європейському русі християнських психологів (Academy for Christian Psychology IGNIS) з 1988 року, який зміг об'єднати християнських антропологів, психологів, лікарів, богословів та психотерапевтів приблизно 20 років тому. Учасниками цього руху були фахівці з Німеччини, Нідерландів, Польщі, Фінляндії, Італії, Швейцарії, Норвегії тощо. 10-й симпозіум

⁴¹ Христокін Г. В. Теологія як специфічний тип соціо-гуманітарного знання. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2019. № 11. С. 73. (DOI: 10.32837/apfs.v0i25.875)

⁴² Вестель Ю.А. Теологія як наука і предмет викладання: на шляху до концепції світської теологічної освіти в Україні. *Релігія в Україні* : веб-сайт. URL: <https://www.religion.in.ua> (дата звернення 12.12.2024)

християн-психологів та антропологів, на якому обговорювалася тема «Майбутнє християнської Антропології, психології та психотерапії», – безсумнівне тому підтвердження.

Зв'язок юриспруденції та богослов'я, на думку теоретиків права, закладено у саму природу останнього. Дослідники визнають, що право, засноване на людській природі, не може бути об'єктивним і досконалим. На ці аспекти звертає увагу Є. В. Спекторський, який справедливо зауважує: «Якщо об'єктивність фізичних законів гарантує порядок природи, то у безладі людських відносин що може гарантувати об'єктивність юридичних законів? На що мають спертися ті, які не тільки судять чи судяться за законами, але хотіли б ще й судити про самі закони?»⁴³.

Усвідомлення того, що загальнодоступна богословська освіта у світському ЗВО може не пов'язуватися з інституційною взаємодією із жодною з конфесій, важко приймається представниками релігійних громад. Між тим, за свідченням професора Ужгородської Української богословської академії Є. Нікольського «богослов'я для всіх – це шлях до відновлення справжнього діалогу, збагачення релігійної практики та створення активної громади, де кожен має право голосу. Важливо підвищувати обізнаність про цінність мирян у богословських питаннях і сприяти їхній участі в релігійному житті. Тільки так можна подолати старі стереотипи і збудувати майбутнє, в якому віра, етика та духовність стануть справою всіх»⁴⁴. Професор Є. Нікольський визначає, як мінімум такі сфери богослов'я поза храмами:

- *етика* – розробка етичних принципів у контексті сучасного суспільства, які можуть бути застосовані в повсякденному житті, включаючи питання екології, соціальної справедливості та прав людини;
- *соціальне богослов'я* – дослідження ролі церкви в суспільстві, взаємодії з різними соціальними групами та проблемами, такими як бідність, дискримінація та культурна ідентичність;
- *апологетика* – робота над захистом релігійних вірувань та відповідями на сучасні виклики, такі як наука, філософія та секуляризація;
- *богослов'я культури* – аналіз впливу культури на віру, пошук спільних точок між релігією та сучасною культурою, що може збагачувати як духовне життя, так і культурний контекст;
- *історія церкви* – дослідження розвитку церкви через віки, вивчення важливих подій, етапів і особистостей, які вплинули на

⁴³ Shershenevich G.F. The General theory of law. Moscow, 1911. Vol. 2. 814 p.

⁴⁴ Нікольський Є. Міжконфесійна комунікація: *Силабус навчальної дисципліни за ОПП «Богослов'я» спеціальності 041 «Богослов'я» галузі знань 04 «Богослов'я» [за третім (освітньо-науковим) рівнем вищої освіти]*. Ужгород : Карпатський університет імені Августина Волошина, 2021. 26 с.

формування християнської традиції. Це може допомогти зрозуміти сучасні релігійні течії та конфлікти;

- *біблійна археологія* – вивчення археологічних знахідок, які можуть підтвердити або спростувати біблійні оповіді. Це включає аналіз артефактів, які розширюють наше розуміння контексту, в якому були написані Святі Писання;

- *переклади* – розробка нових перекладів Біблії та інших релігійних текстів, а також вивчення впливу перекладів на богословське мислення і практику. Це важливо для доступності текстів для широкого загалу.

- *патристика* – дослідження вчень отців церкви, їхніх трактувань і впливу на розвиток християнської думки. Вивчення патристичних текстів може дати глибше розуміння основних догматів і традицій;

- *порівняльне богослов'я* – аналіз спільних тем, концепцій і практик між різними релігіями і конфесіями. Це допомагає в розумінні релігійних відмінностей і спільностей, а також в діалозі між традиціям;

- *догматика* – вивчення основних догматів віри, їхнього розвитку та значення в сучасному контексті. Догматика може допомогти зрозуміти, як традиційні вчення відповідають на нові виклики;

- *богослов'я місії* – аналіз ролі церкви в місіонерській діяльності, етики і практики місіонерства. Це включає в себе вивчення глобальних викликів і контекстів, в яких церква може діяти;

- *екологічне богослов'я* – вивчення релігійних аспектів екології, включаючи відповідальність людини за збереження природи. Це актуальна тема в умовах сучасних екологічних криз.

Все зазначене вище свідчить на користь того, що сучасне академічне богослов'я дійсно мультидисциплінарна галузь: університетах готують не стільки священнослужителів, скільки світських фахівців з тієї чи іншої світової релігії. В сучасних академічних програмах з богослов'я простежується симбіоз богослов'я і права, богослов'я і психології, богослов'я і педагогіки, богослов'я і економіки. Зокрема, в Університеті Короля Данила реалізується програма з «Публічного богослов'я» та досліджуються стосунки Церкви і суспільства; у медичних закладах освіти започатковуються програми з медичного (терапевтичного богослов'я), «Медичного капеланства і паліативної допомоги»; в Українському католицькому університеті функціонують програми з «Християнської психології» та «Християнської педагогіки», в національному педагогічному університеті імені М. Драгоманова розроблено програми «Публічне богослов'я та сучасні суспільні процеси», «Релігійна журналістика», в Навчально-науковому інституті філософії та освітньої політики викладаються дисципліни з «Політичного богослов'я», «Релігійної дипломатії та миротворчої діяльності», в Карпатському університеті

імені Августина Волошина реалізуються програми з «Медіа-комунікацій та паломництва», «Української духовної культури та історії церкви», «Державного та канонічного права», тощо. Крім того, освітні програми, змістовно пов'язані з богослов'ям наявні за іншими галузями знань. Наприклад, в ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на факультеті Історії та міжнародних відносин більше 10 років функціонує бакалаврська програма *Церковно-богословські історичні студії* за спеціальністю 032 Історія та археологія (<https://www.uzhnu.edu.ua/uk/program/71/tserkovno-bogoslovski-istorichni-studiji>).

За офіційними даними архієпархіального управління Івано-Франківської архієпархії УГКЦ у період 1995–2018 років, понад 130 випускників продовжили «вищі богословські студії» за міждисциплінарними спеціальностями / спеціалізаціями в галузі богословських наук:

а) «Практичне богослов'я» – 48 осіб, зокрема: «Канонічне право» – 21 особа; «Пасторальне богослов'я» – 8 осіб, «Педагогіка / Катежитика» – 3 особи; «Духовність» – 8 осіб; «Літургійне богослов'я» – 7 осіб; «Психологія» – 1 особа;

б) «Систематичне богослов'я» – 24 особи, зокрема: «Моральне богослов'я» – 9 осіб; «Догматичне богослов'я» – 5 осіб; «Філософія» – 4 особи; «Фундаментальне богослов'я» – 1 особа; «Соціальне вчення Церкви» – 5 осіб;

в) «Історичні та біблійні дисципліни» – 15 осіб, зокрема: «Патристика» – 3 особи; «Історія Церкви» – 6 осіб; «Класичні мови» – 1 особа; «Біблійне богослов'я» – 5 осіб;

г) «Інші суміжні дисципліни» – 41 особа, зокрема: «Католицьке богослов'я» (магістратура) – 19 осіб; «Живопис і мозаїка» – 2 особи; «Соціальні комунікації» – 4 особи; «Економіка» – 1 особа; «Медицина (лікувальна справа)» – 1 особа; «Юриспруденція» – 1 особа; «Церковна дипломатія» – 1 особа; невідома спеціалізація – 12 осіб⁴⁵.

Таким чином, «розширення спектру професійної самореалізації, формування «професійної ідентичності»⁴⁶ для фахівців з богослов'я, відбувається не тільки у сфері релігійно-церковній, але й у світській сфері. Як зазначають Делятинський Р., Гоголь В., така їх діяльність «потенційно може забезпечити ... вплив на формування громадської думки стосовно актуальних проблем суспільного життя, державної політики та розвитку самоврядування в умовах децентралізації, визна-

⁴⁵ Делятинський Р., Гоголь В. Богословська освіта і наука як засоби формування громадянського суспільства в Україні. *Грані*. 2023. № 3, т. 26. С. 10. (DOI: <https://doi.org/10.15421/172342>)

⁴⁶ Становлення ідентичності фахівця. / Балл Г. О. та ін.; за ред., В. Л. Зливков. Київ – Кіровоград, 2014. с. 95.

чення рівня міжконфесійної толерантності в суспільстві таморально-етичної богословської оцінки сучасних процесів, а на цій підставі – сприятиме формуванню громадянського суспільства в Україні»⁴⁷.

Спектр сучасних богословських активностей складно перерахувати. Фахівці з академічною богословською освітою можуть працювати на відповідних посадах в релігійних організаціях, закладах освіти, на підприємствах, туристичному бізнесі та засобах масової інформації, науково-дослідних, історично-релігійних та церковно-богословських центрах, незалежно від форм власності та підпорядкування, здійснюючи науково-дослідну, навчально-виховну, просвітницьку, літературно-видавничу, соціально-практичну, експертно-консультативну, представницько-посередницьку, організаційно-управлінську діяльності. Вони можуть бути вчителями у ЗЗСО, ліцеях та коледжах, працівниками департаментів стратегічних комунікацій, національностей та релігій; культури; освіти і науки; туризму та курортів; технічним фахівцями в галузі управління, соціальними працівниками, помічниками в релігійних організаціях, без наявності духовного сану. Вплив богослов'я на специфіку держаного управління проаналізовано Бондаренко А. «Світоглядні компоненти християнської теології у науковому дискурсі державного правління»⁴⁸, «трансформацію богословських моделей лідерства»⁴⁹ досліджує Синій В. С., тощо.

Між тим, актуальною проблемою сучасного академічного богослов'я є відсутність уніфікованого та зрозумілого уявлення про те, що розуміти як академічне богослов'я, його категорії та завдання, наскільки широким є це поняття та чи обмежується сучасне богослов'я міждисциплінарними зв'язками, можливо або ні говорити про всеосяжний його характер. Про це свідчить відсутність усталеної термінології – богослов'я в університетах називають світським, позаконфесійним чи надконфесійним, практичним, прикладним тощо. Відсутність термінологічної усталеності свідчить про відсутність однозначного розуміння самого явища.

Ще однією проблемою богослов'я у університеті є відсутність галузевого стандарту для другого (магістерського) рівня вищої освіти. Проект стандарту було запропоновано та подано на громадське

⁴⁷ Делятинський Р., Гоголь В. Богословська освіта і наука як засоби формування громадянського суспільства в Україні. *Грані*. 2023. № 3, т. 26. С. 10. (DOI: <https://doi.org/10.15421/172342>)

⁴⁸ Богданенко А. І. Світоглядні компоненти християнської теології у науковому дискурсі державного правління. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 6(6). С. 298–312. ([https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-6\(6\)-298-312](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-6(6)-298-312))

⁴⁹ Синій В. С. Сучасне християнське лідерство в освіті : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук : 09.00.14. Київ, 2021. с. 2

обговорення Науково-методичною комісією з гуманітарних наук та богослов'я сектору вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства ще у 2017 році. Цей проект дотепер розміщено на сайті МОН України (*Стандарт вищої освіти України другого (магістерського) рівня галузі знань 04 – Богослов'я, спеціальності 041 – Богослов'я.* – https://mon.gov.ua/sites/proekty_standartiv_VO). Як зазначає Хромець В. Л., «специфіку, яку слід було врахувати при розробці ... – це два основних модуси розвитку богословської освіти в Україні – і в духовних і в світських закладах вищої освіти. Коли для перших важливий акцент на конфесійній богословській освіті, а для других – не конфесійному та міжконфесійному аспекті богословської освіти»⁵⁰. Розмаїття магістерських програм за спеціальністю, їх яскраво виражений міждисциплінарний характер, набуття нових сфер діяльності для фахівців з богослов'я в сучасних умовах буття України сильно ускладнюють процес розробки освітнього стандарту. На відміну від стандарту першого (бакалаврського) рівня⁵¹, в якому вдалося врахувати та визначити базові компетентності та програмні результати навчання, зробити це для магістрів не вдається, оскільки до тепер відсутній науковий дискурс, цілком придатний для адекватного відтворення богословського знання. «Уявіть собі, – зауважує В. Ульяновський, – що міністерство Вам доручило розробити курс університетського богослов'я, або програму, або пояснювальну записку ... У цьому випадку ми зіткнемося з конкретними речами, а не з ідеалом, який можна обговорювати нескінченно (і ніколи не вийти з цієї аудиторії)...»⁵².

На підтвердження думки про надзвичайну складність щодо розробки магістерського стандарту зазначимо, така ситуація наявна у ряді європейських університетів, в яких так само є тільки стандарт першого (бакалаврського) рівня. Серед таких університетів, зокрема, Папський Григоріанський Університет (Ватикан), Католицький богословський факультет Загребського університету (Хорватія), Факультет Католицької теології Віденського університету (Австрія), Католицький Університет Айхштет – Інгольштадт (Німеччина),

⁵⁰ Хромець В. Л. . Богословська освіта як феномен релігійного та світського освітнього простору України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук : 09.00.11. Київ, 2019. с. 302.

⁵¹ Стандарт вищої освіти: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 04 Богослов'я, спеціальність 041 Богослов'я : Наказ МОН України від 30.12.2021 р. № 1483. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha> (дата звернення 12.12.2024).

⁵² Ульяновський В. Обговорення лекції Олександра Філоненка «Богослов'я в університеті: повернення?». *Релігійно-інформаційна служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.religion.in.ua/zmi/foreign> (дата звернення 12.12.2024)

Лювенський Католицький Університет (Бельгія), Оксфордський університет (Велика Британія).

Робота над Стандартом для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 041 Богослов'я, наскільки нам відомо, ще навіть не розпочиналася.

ВИСНОВОК

Вже протягом 20 років відбувається процес впровадження / повернення богослов'я в систему вищої освіти і підготовки наукових кадрів в Україні. Формально, богослов'я визнане на державному рівні як академічна й наукова спеціальність, що «є зовнішньою передумовою та умовою розвитку теології в Україні»⁵³. Українському суспільству вкрай потрібні фахівці з універсальною / світоглядною освітою, й саме богословська освіта передбачає інтеграцію всієї системи знань і вимагає від фахівця компетентності, широти поглядів, толерантності, терпимості, здатного до критичного діалогу, тому присутність в університеті богословського факультету, як форми інтелектуального життя, збагачуватиме і стимулюватиме академічне середовище самого університету.

В якому саме статусі богослов'я має бути присутнє в університетах – це питання є дискусійним. Однак, якщо «вагома частина суспільства є зацікавленою у появі в ньому високоосвічених фахівців-богословів, забезпечення цього попиту ... є для держави не можливістю, а обов'язком»⁵⁴.

АНОТАЦІЯ

В розділі здійснено аналіз актуального стану перебування богослов'я в середовищі сучасного університету в Україні. Стверджено, що, попри об'єктивні і суб'єктивні труднощі богослов'я в університетах України розвивається як система мультидисциплінарного соціально-гуманітарного знання. Наведено аргументи на користь того, що у суспільства існує запит на фахівців, спроможних вести міжконфесійний діалог, діяти з урахуванням інтересів держави та церкви, враховувати інтереси духовні потреби кожної конкретної особи. Підведено підсумок, що академічне богослов'я має світоглядний характер та, без сумніву, має бути присутнє у системі академічного знання.

⁵³ Чаплинський В. Формування академічного богослов'я у ВСО ЄХБ у 1997–2005 роках. *Нова парадигма*, 2017. Випуск 133. С. 72–82.

⁵⁴ Панич О. Церква – університет: український контекст. *Філософська думка*. 2014. № 1. С. 94.

Література

1. Альберт Х. Трактат про критичний розум (Переклад з німецької): Едиториал УРСС, 2003. 52 с.
2. Богданенко А. І. Світоглядні компоненти християнської теології у науковому дискурсі державного правління. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 6(6). С. 298–312. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-6\(6\)-298-312](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-6(6)-298-312)
3. Богданенко А. І. Інтегративна християнська теологія в науці державного управління: український контекст. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 6 (24). С. 180–192. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6\(24\)-180-192](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-180-192)
4. Вестель Ю.А. Теологія як наука і предмет викладання: на шляху до концепції світської теологічної освіти в Україні. *Релігія в Україні* : веб-сайт. URL: <https://www.religion.in.ua> (дата звернення 12.12.2024)
5. Гейченко О. Теологія нації як проблема контекстуальної теології. *Церква на шляху до формування богослов'я нації та громадянства: 2022 рік* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 вересня 2022 р. Івано-Франківськ, 2023. С. 11–17.
6. Делятинський Р., Гоголь В. Богословська освіта і наука як засоби формування громадянського суспільства в Україні. *Грані*. 2023. № 3, т. 26. С. 5–19. DOI: <https://doi.org/10.15421/172342>
7. Добко Т. Університет і богословська освіта в Україні: автономія знання та інтелектуальна потреба теології. *Філософ. думка: спеціальний випуск «Sententiae»*, 2013. № III. С. 200–212.
8. Єленський В. Обличчя релігієзнавства в сучасному світі. *Філософська думка*. 2013. № 3. С. 5–38.
9. Становлення ідентичності фахівця. / Балл Г. О. та ін.; за ред. В. Л. Зливков. Київ–Кіровоград, 2014. 260 с.
10. Крутляк М. Введення богослов'я як галузі знань: виклики і загрози. *Університетська кафедра*. 2016. № 5. С. 91–100.
11. Курбатов С. Феномен університету в часових та просторових викликів: монографія. Суми : Університетська книга. 2014. 262 с.
12. Мельник М. Церковний вплив на розвиток громадянського суспільства. *Грані. Сер. Історія*. 2016. № 4 (132). С. 124–128. URL: <https://doi.org/10.15421/1716089>
13. Нікольський Є. Міжконфесійна комунікація: Силабус навчальної дисципліни за ОПП «Богослов'я» спеціальності 041 «Богослов'я» галузі знань 04 «Богослов'я» [за третім (освітньо-науковим) рівнем вищої освіти]. Ужгород: Карпатський університет імені Августина Волошина, 2021. 26 с.
14. Огульчанський Б. До постановки проблеми: що таке богослов'я в нашому університеті? *Релігійно-інформаційна служба України* :

веб-сайт. URL: <https://risu.ua/protoiyyerey-bogdan-ogulchanskiy> (дата звернення 12.12.2024)

15. Обличчя релігієзнавства в сучасному світі. Круглий стіл «Філософської думки» і «Релігієзнавчих нарисів». *Філософська думка*. 2013. № 3. С. 5-38.

16. Панич О. Церква – університету: український контекст. *Філософська думка*, 2014. № 1. С. 78–96.

17. П'яста Р. М. Душпастирство охорони здоров'я: Силабус навчальної дисципліни за ОПП «Богослов'я» спеціальності 041 «Богослов'я» галузі знань 04 «Богослов'я» [за другим (магістерським) рівнем вищої освіти] / Івано-Франківськ: Івано-Франківська академія Івана Золотоустого, 2019. 17 с.

18. Митрополит Бориспільський і Броварський Антоній. Повернення теології в науковий та освітній простір: український вимір. *Доповідь для учасників Всеукраїнської наукової конференції «Становлення і розвиток вітчизняної богословської освіти і науки»*. URL: <http://orthodoxu.org.ua/data/povernennya> (дата звернення 12.12.2024)

19. Светлов, П. Я. Место богословия в семье университетских наук. *Христианское чтение*. 1897. № 11. С. 302–324.

20. Синій В. С. Сучасне християнське лідерство в освіті : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук : 09.00.14. Київ, 2021. 263 с.

21. Стандарт вищої освіти: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 04 Богослов'я, спеціальність 041 Богослов'я : Наказ МОН України від 30.12.2021 р. № 1483. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha> (дата звернення 12.12.2024)

22. Спадщина професора Київської духовної академії Василя Екземплярського як пролог до історії вітчизняної «публічної теології». *Theological Reflections: Euro-Asian Journal of Theology*. 2019. № 23. С. 23–36.

23. Філоненко О. Богослов'я в університеті: повернення? *Релігія в Україні* : веб-сайт. URL: <https://www.religion.in.ua/zmi/foreign> (дата звернення 12.12.2024).

24. Церква на шляху до формування богослов'я нації та громадянства. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Івано-Франківськ. 2022. Тези доповідей*. Київ : Міленіум, 2023. 102 с.

25. Чаплинський В. Формування академічного богослов'я у ВСО ЄХБ у 1997–2005 роках. *Нова парадигма*, 2017. Випуск 133. С. 72–82.

26. Черенков М., Гореньков Д., Церков – Університету. Християнська місія у просторі університету : монографія. Київ : Книгоноша, 2013. 72 с.

27. Чорноморець Ю. Перспективи розвитку духовної освіти в Україні. *Philosophy of Education*. 2020. № 26 (2). С. 8–24.

28. Чим займається новітня теологія? Актуальна розмова про розвиток богослов'я в Україні та світі. *Релігійно-інформаційна служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.religion.in.ua> (дата звернення 12.12.2024)

29. Чому теологія – не наука. *Релігійно-інформаційна служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.google.com/search?qeditorial/616363-pochemu-teologiya-ne-nauka/> (дата звернення 12.12.2024)

30. Ульяновський В. Обговорення лекції Олександра Філоненка «Богослов'я в університеті: повернення?». *Релігійно-інформаційна служба України* : веб-сайт. URL: <https://www.religion.in.ua/zmi/foreign> (дата звернення 12.12.2024)

31. Фома Аквінський. *Summa Theologiae* (Тома Аквінський «Сума теології» – розбір трактату з Андрієм Баумейстером ч. 1-2). *Cowo guru* : веб-сайт. URL: <https://www.youtube.com/> (дата звернення 12.12.2024)

32. Христокін Г. В. Теологія як специфічний тип соціо-гуманітарного знання. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2019. № 11. С. 67–75. (DOI: 10.32837/apfs.v0i25.875)

33. Хромець В. Л. Богословська освіта як феномен релігійного та світського освітнього простору України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук : 09.00.11. Київ, 2019. 404 с.

34. John Henry Cardinal Newman. The Idea of a University. In *Nine Discourses Delivered to the Catholics of Dublin In Occasional Lectures and Essays Addressed to the Members of the Catholic University*. San Francisco: Rinehart Press, 1960. 472 p.

35. Shershenevich G.F. The General theory of law. Moscow, 1911. Vol. 2. 814 p.

Information about the author:
Shymko Olena Volodymyrivna

Candidate of Philological Sciences, Doctor of Theological Sciences
(Orthodox Church of Ukrainian),
Professor at the Department of Theology, Philosophy and Humanities
Augustine Voloshyn Carpathian University
4, Goydy St., Uzhhorod, 88000, Ukraine